

Yeni Nesil Kütüphane Katalogları: OPAC 2.0

Nevzat Özel*

Tolga Çakmak**

Öz: Web 2.0 teknolojilerinin hemen her alanda yeni uygulamaları ortaya çıkarması, kütüphane kullanıcılarının da kütüphane araç ve hizmetlerine yönelik beklentilerini değiştirmiş ve artırmıştır. Bilgi kaynakları ve kullanıcılar arasında köprü görevi gören kütüphane katalogları da bu doğrultuda gelişim göstermektedir. OPAC 2.0 olarak adlandırılan yeni nesil kütüphane kataloglarının kullanıcılara bibliyografik kayıtlar üzerinde oylama yapma, görüş belirtme/okuma, etiketleme vb. gibi birçok olanak sunduğu görülmektedir. Kullanıcıların katılım, paylaşım ve etkileşim esasına dayanan bu işlevsel kataloglar kütüphane hizmetlerine artı değer katmaktadır. Bu çalışmada, OPAC 2.0'in temel özelliklerinden ve uygulamalarından bahsedilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kütüphane katalogları, OPAC, library 2.0.

Giriş

Web 2.0 teknolojileri paylaşım ve katılımı ön planda tutan kullanıcı merkezli bir yapı sunmaktadır. Bu yapı günümüzde farklı disiplinlere yönelik olarak tasarlanan çoğu web uygulamalarında da önemli bir etki yaratmaktadır. Yeni koşullarda kütüphaneler, hizmetlerine ve uygulamalarına yeniden şekil vermekte ve “Library 2.0” olarak adlandırılan bir kütüphane ortamı oluşturmaktadır. Web 2.0 teknolojilerinin kütüphane kaynakları ve hizmetlerine yönelik olarak kullanılması şeklinde de nitelendirilebilecek olan Library 2.0, web ortamında kütüphane kaynaklarının daha kolay biçimde keşfedilebilmesi, ilgili yeni hizmetlerin sunulması, kullanıcılarla daha etkili bir iletişim ve etkileşimin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Bilgi kaynaklarına erişim sağlamaya yardımcı olan OPAC'ların (Online Public Access Catalog) da bu kapsamda yeniden yapılandırıldığı görülmektedir.

Çevrimiçi kütüphane katalogları olarak bilinen OPAC'lar, kullanıcıların bilgi merkezlerindeki bilgi kaynaklarına erişebilmeleri için en önemli araçlardan biridir. Bu araçlar sayesinde bilgi kaynaklarının bibliyografik bilgilerine çevrimiçi olarak, zaman ve mekân sınırlaması olmadan erişmek mümkündür.

Web 2.0 özelliklerinin çevrimiçi kütüphane kataloglarında uygulanması olarak tanımlanan OPAC 2.0, “gelecek nesil” ya da “21. yüzyıl” katalogları olarak da ifade edilmekte; “ayarlanabilen ilgililik sıralaması”, “konu etiket haritaları/bulutları sunma”, “arama sonuçlarının genişletilmesi ve filtrelendirilmesi için kümeleme/görüntüleme”, “ödünç verme verileri”, “diğer kataloglar ve veri tabanları gibi farklı kaynaklardan gelen

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, nozel@ankara.edu.tr

** Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, tçakmak@hacettepe.edu.tr

verileri indeksleme”, “yetkeli konu başlıklarıyla ek arama tavsiyelerinde bulunma”, “kullanıcı görüşü/etiketleri ve kataloğu kullanarak doğru hecelenişleri verme” gibi birçok özelliği bünyesinde bulundurmaktadır.

OPAC 2.0, bahsedilen özellikleriyle kullanıcı katılımını öngörmesi, onlardan elde edilen ek metadata bilgilerini üretmesi, bilgi kaynaklarını keşfetmeyi daha kolay hale getirmesi ve kullanım kolaylıkları sunması nedeniyle çevrimiçi kütüphane kataloglarının değerini ve işlevlerini artırmaktadır. Bu çalışmada, OPAC 2.0’in özellikleri ve yapısından bahsedilmekte, bazı uygulama örnekleri sunulmaktadır.

Kütüphane Kataloglarının Gelişimi ve OPAC 2.0

Kütüphane katalogları, kullanıcıların kütüphane dermelerine kolaylıkla erişmesine yardımcı olan araçlardır. Bu araçlar, teknolojik gelişmeler doğrultusunda sürekli olarak yenilenmekte ve farklı erişim öğelerini bünyelerinde bulundurarak daha işlevsel hale getirilmektedir. Konuyla ilgili olarak yapılan birçok çalışmada kütüphane kataloglarının işlevleri ve amaçları tanımlanmıştır. Özellikle 1876’da Charles Ammi Cutter tarafından belirlenen işlev ve amaçlar birçok kütüphane katalogunun sahip olması gereken işlevleri özetlemesi bakımından kütüphanelere yardımcı olmuştur. Bu işlevler;

- Belli bir materyalin (kütüphanede) bulunduğunu belirtmek,
- Belli bir yazarın (kütüphanedeki) eserlerini belirlemek,
- Bir eserin (kütüphanede) hangi basımlarının olduğunu göstermek,
- Belli bir konuda (kütüphanede) hangi materyallerin bulunduğunu göstermek olarak sıralanmıştır (Taylor, 2003).

Cutter’ın belirttiği işlevler çerçevesinde kütüphane kataloglarına yönelik çalışmalar yürütülmüş; zamanla değişen kullanıcı beklentileri ve teknolojik olanaklar kütüphane kataloglarının çehresini değiştirmiştir.

Kütüphane kataloglarının ilk evrelerine baktığımızda kitap şeklindeki kataloglarla kullanıcılara hizmet verildiği dikkati çekmektedir. Bu tür kataloglara yeni bibliyografik kayıtların eklenmesinin zor olması ve bu nedenle bu katalogların kullanışsız olması; bu katalogların aynı anda birden fazla kullanıcı tarafından kullanılamaması ve kütüphanelere mali yükler getirmesi bu tür katalogların önemini yitirmesine, kullanımının azalmasına ve kart katalogların tercih edilmesine neden olmuştur.

Kitap katalogların ardından kullanılan kart kataloglar ise ilk başlarda kitap katalogların taşıdığı dezavantajları bir ölçüde ortadan kaldırmıştır. Belirli boyutlardaki kartlarla oluşturulan bu tür kataloglar, hem yeni bibliyografik kayıtların eklenmesi açısından oldukça ekonomik bir yapı sunmuş; hem de birden çok kullanıcının kütüphane kataloglarından faydalanmasını sağlamıştır. Ancak bilgisayarların kullanılmasıyla birlikte kart kataloglar işlevselliklerini kaybetmiş, yerlerini bilgisayar ortamında oluşturulan kataloglara bırakmışlardır (Husain ve Alam Ansari, 2006). Katalogların bilgisayar ortamında oluşturulmasıyla birlikte OPAC (Online Public Access Catalog) olarak nitelendirilen çevrimiçi kataloglar yoğunlukla kullanılmaya başlanmıştır. 1960’lı yılların başlarında OPAC’ların geliştirilmesi üzerinde çalışmalar yapılmış ve ilk olarak çevrimiçi kataloglar 1975’te Ohio Devlet Üniversitesinde ve 1978’de Dallas Halk Kütüphanesinde kullanılmıştır (Borgman, 1996).

Kart katalog sisteminden sonra kütüphane ve kütüphane kataloglarına yeni bir boyut kazandıran OPAC'lar, MARC (Machine Readable Cataloging) kullanarak katalog kayıtlarına standart bir dil ile bilgisayar üzerinden erişim olanağı sağlamıştır. Bilgisayar teknolojilerinin kullanımında birinci nesil olarak adlandırılan bu kataloglarda, kütüphane dermesindeki bilgi kaynakları için daha fazla erişim noktası (ISBN, ISSN, yer numarası gibi) oluşturulmuş, Boole işlemleri ve anahtar sözcüklerin kullanılmasına izin veren bir yaklaşım benimsenmiştir (Husain ve Alam Ansari, 2006). 1990'lı yıllarda ortaya çıkan ikinci nesil web tabanlı kataloglar ise, grafik ara yüzler ve hiperlinklerin kullanıldığı, arama, erişme ve keşfetme seçeneklerinin daha fazla yer aldığı işlevsel bir yapıya sahip olmuştur (Wilson, 2007, s. 406). Genel olarak incelendiğinde, birinci ve ikinci nesil kütüphane katalogları arasında teknolojik özellikler açısından farklılıklar olsa da sunulan bilgi olarak bilgisayarların kullanılmadan önceki durumda olduğu gibi sadece bilgi kaynaklarına yönelik kataloglama ve sınıflama işlemleri sonucunda oluşturulan bibliyografik tanımlamalara yer verildiği görülmektedir. Bu çerçevede kataloglar kullanıcı özelliklerini belirleyen ve geribildirimleri toplayan, gerektiğinde kullanıcıları WorldCat, Google, Amazon gibi kaynaklara yönlendiren bir düzene sahip değillerdir. Günümüz kullanıcılarının özellikleri ve bilgi arama davranışları göz önüne alındığında bu durumun, kullanıcıların bilgi kaynaklarına erişirken kütüphane katalogları yerine farklı kaynaklara (arama motorları, veri tabanları, sosyal kataloglama siteleri vb.) yönelmelerine neden olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalar da ikinci nesil olarak adlandırılan kütüphane kataloglarının bilgiye erişimde yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır (OCLC, 2005; 2009).

Yeni nesil OPAC'lar ise daha önceki yaklaşımlardan farklı olarak kullanıcı etkileşimini etkin bir boyutta sunan Web 2.0 teknolojilerini içeren bir yapıdadır. Web 2.0 özelliklerini taşıyan bu OPAC'lar kavramsal olarak "OPAC 2.0" şeklinde anılmakta, kütüphane kataloglarına yeni işlevler kazandırmaktadır. OPAC 2.0 literatürde, kullanıcıların görüş, paylaşım ve katılımlarından yararlanarak kütüphane kataloglarının zenginleştirilmesi ve niteliğinin artırılmasını sağlayan yeni nesil kütüphane katalogları olarak tanımlanmaktadır (Vallez ve Marcos, 2009).

OPAC 2.0, işlevsel ve kullanıcı merkezli özellikleri bünyesinde bulundurmaktadır. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir (Wilson, 2007, s. 406-407):

- Ayarlanabilen ilgililik sıralaması,
- Konu etiket haritaları/bulutları sunma,
- Arama sonuçlarının genişletilmesi ve filtrelenmesi için kümeleme/görüntüleme,
- Ödünç verme verileri sunma,
- Diğer kataloglar ve veri tabanları gibi farklı kaynaklardan gelen verileri indeksleme,
- Yetkeli konu başlıklarıyla ek arama tavsiyelerinde bulunma,
- Kullanıcı görüşü/etiketleri oluşturma,
- Doğru hecelenimleri verme,
- Kendi kişisel kütüphane katalogunu oluşturma/paylaşma.

Genel olarak incelendiğinde görüş belirtme, oylama, etiketleme, kitap önerme, ödünç verme verileri, OPAC dışı diğer kaynaklara yönlendirme, e-posta/RSS beslemeleri, faset

arama ve heceleme algoritmaları kütüphane kataloglarında yer alan yeni özellikler arasında yer almaktadır. Bahsedilen tüm özellikler detaylı olarak incelendiğinde aşağıdaki özellikler ön plana çıkmaktadır (Kumar, 2008, s. 375-378; Chalon, Di Pretoro ve Kohn, 2008).

- Görüş belirtme (comment applications): Kullanıcılara bir kitap kaydı üzerinde kitap hakkında görüş ve yorumlarını ekleme olanağı sunar.
- Oylama (rating): Katalog arama sonucu erişilen kitap kayıtlarının ilgililiğine 1-5 arası yıldızları işaretleyerek karar verme olanağı sunar.
- Etiketleme (tagging): Bilgi kaynaklarına erişim için bir kitabın kaydı üzerinde kullanıcıların kendi ilgi alanlarına yönelik etiketler ve serbest anahtar sözcükler oluşturabilme olanağı sunar.
- Kitap önerileri: Bir kitap kaydı üzerinde o kitabı daha önce okumuş veya ödünç almış kişilerin diğer kullanıcılarla deneyimini paylaşmasına olanak sunar.
- Ödünç verme verileri: Katalogda yer alan bir kitabın kaç kişi tarafından ödünç alındığı veya kullanıldığı bilgisinin verilmesini sağlar.
- Diğer kaynaklara yönlendirme: Bir kitap kaydı üzerinde o kitapla ilgili diğer web sitelerine, veri tabanlarına, vb. yönlendirme olanağı sunar.
- E-posta/RSS beslemeleri: Katalogda yapılan bir arama işleminin kayıt altına alınarak arama yapılan konuda yeni bir yayının eklenmesi durumunda kullanıcılara bilgi verilmesini sağlar.
- Faset yapılar: Arama yapılan anahtar sözcüklerin geniş, yakın ve dar anlamlarını yapısal biçimde vererek kullanıcıların diğer kaynaklara da erişebilmesini sağlar.
- Hecceleme algoritmaları: Arama işlemlerinde kullanıcılara “Bunu mu demek istediniz?” şeklinde kelime önerilerinin sunulmasını sağlar.

OPAC 2.0, tüm bu özellikleri sayesinde erişimi ve karar vermeyi kolaylaştıran daha işlevsel kütüphane kataloglarını kullanıcılara sunmaktadır.

Günümüzde birçok kütüphane katalogunda artık OPAC 2.0 özelliklerini görmek mümkün hale gelmiştir. Son dönemlerde ortaya çıkan kütüphane otomasyon yazılımlarında da Web 2.0 teknolojilerinin kullanılması ve bu yazılımların kütüphane kataloglarına uyarlanması OPAC 2.0 teknolojisinin kullanımının yaygınlık kazanmasını sağlamıştır.

OPAC 2.0 özelliklerinin yapılandırıldığı kütüphane kataloglarına bakıldığında teknik alt yapı olarak bu bilgi erişim araçlarının dört şekilde geliştirildiği görülmektedir. Bunlar;

- Kütüphanenin bulunduğu kurumun ihtiyaçları doğrultusunda ürettikleri yazılım projeleri ile OPAC 2.0 özelliklerinin kütüphane kataloglarına kazandırılması,
- Geliştirilen açık kaynak kodlu yazılımların mevcut kütüphane otomasyon sistemlerine uyarlanması (Vufind, Blacklight, KOHA, SOPAC, OPALS, Evergreen ve Scriblio-WPopac gibi),
- Sosyal kataloglama sitelerinin kütüphaneler için geliştirdikleri uygulamaların kullanılması (LibraryThing gibi),
- OPAC 2.0 özelliklerine sahip otomasyon sistemlerinin satın alınmasıdır (Endeca, Primo, Encore, AquaBrowser, OCLC WorldCat Local, Prism, LibraryThing for Libraries ve Polaris gibi).

Yukarıda sıralanan yaklaşımlarla geliştirilen OPAC'lar, bu yapılarıyla çevrimiçi sosyal ağ özelliklerini de kazanarak kullanıcı ile etkileşimin çok daha farklı noktalara taşınmasını sağlamaktadır. Böylece OPAC'lar kullanıcılar için sadece bilgi kaynağının yerini, varlığını öğrenme değil, bilgi kaynağının içeriği hakkında fikir edinme ve hatta Google Books gibi uygulamaların da eklenmesiyle izin verilen içeriğe erişim sağlama olanaklarını taşımaktadır. Bu bağlamda OPAC 2.0 özelliklerine sahip kütüphane katalogları; kataloglamada temel olarak kabul edilen ve Charles Ammi Cutter tarafından ifade edilen, bir materyalin kütüphanede bulunduğunu belirtmek, bir yazarın kütüphanedeki eserlerini belirlemek, kütüphanede bir eserin hangi basımlarının olduğunu göstermek gibi kütüphane kataloğu işlevlerine ek olarak çok daha farklı yapıları, daha işlevsel özellikleri ve ayrıca FRBR (Functional Requirements for Bibliographic Records) yaklaşımını da içeren bir işleyişi bünyesinde bulundurmaktadır.

OPAC 2.0 olarak nitelendirilen kütüphane kataloğu türleri yurt dışında Darien Library gibi şehir ve bölge kütüphaneleri ile halk kütüphanelerinde, PennTags ve MTagger gibi projelerle üniversite ve okul kütüphanelerinde karşımıza çıkarken, North Carolina Devlet Üniversitesi Kütüphaneleri gibi bazı kütüphanelerin yazılımlar kullanarak (Endeca, LibraryThing for Libraries) kataloglarını geliştirdikleri ve bilgi hizmetlerini bu araçlarla verdikleri dikkati çekmektedir.

Sonuç

Son olarak yeni nesil kütüphane katalogları olarak adlandırılan OPAC 2.0'ın, kullanıcılara sadece arama yapma ve bibliyografik bilgi verme özelliklerinden çok daha fazlasını sunduğu söylenebilir. Etkileşim, katılım ve paylaşımı ön planda tutan OPAC 2.0, kullanıcılarla da işbirliği yaparak katalogların etkisini ve kullanımını artırmaktadır. OPAC 2.0 ayrıca bünyesinde bulundurduğu görüş belirtme, oylama, etiketleme, kitap önerme, ödünç verme verileri sunma, e-posta/RSS besleme, diğer kaynaklara yönlendirme, faset yapılar ve heceleme algoritmaları sunma gibi yeni özellikleriyle kullanıcı merkezli bir yapıyı kütüphane kataloglarına kazandırmaktadır. Geliştirilen bu yeni yapı, bilgi kaynaklarına daha etkin ve kolay bir biçimde erişebilmeye olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda kütüphanelerin var olan kütüphane kataloglarını kullanıcı beklentilerini de dikkate alarak gözden geçirmeleri ve teknik olarak uygulama seçeneklerinden birini benimseyerek kataloglarına OPAC 2.0 özelliklerini kazandırmaları önerilebilir.

Kaynakça

- Borgman, C. (1996). Why are online catalogs still hard to use? *Journal of the American Society for Information Science*, 47(7), 493-503.
- Chalon, P., Di Pretoro, E. ve Kohn, L. (2008). *OPAC 2.0: Opportunities, developments and analysis*. 16 Eylül 2010 tarihinde http://www.terkko.helsinki.fi/bmf/EAHILpapers/Patrice_Chalon_paper.pdf adresinden erişildi.
- Husain, R. ve Alam Ansari, M. (2006). From card catalog to web OPACs. *DESIDOC Bulletin of Information Technology* 26(2), 41-47.
- Kumar, V. (2008). Next generation catalogue: A user's expectation. *6th International CALIBER*'de sunulan bildiri. University of Allahabad, Allahabad.16 Eylül 2010 tarihinde <http://ir.inflibnet.ac.in/dxml/bitstream/handle/1944/1283/38.pdf> adresinden erişildi.

- OCLC. (2005). *Perceptions of libraries and information resources*. Dublin, Ohio: OCLC Online Computer Library Center.
- OCLC. (2009). *Online catalogs: what users and librarians want*. Dublin, Ohio: OCLC Online Computer Library Center.
- Taylor, A. G. (2003). *The organization of information*. London: Libraries Unlimited.
- Wilson, K. (2007). OPAC 2.0: Next generation online library catalogues ride the Web 2.0 wave!. *Online Currents*, 21(10), 406-413.
- Vallez, M. ve Marcos, M. C. (2009). *Libraries in a Web 2.0 environment*. 15 Ağustos 2010 tarihinde <http://www.hipertext.net/english/pag1037.htm> adresinden erişildi